

ગાંધીયુગના ગુજરાતી નવલકથામાં ભાષા સ્વરૂપ

ડૉ. હરેન્દ્રકુમાર વી. ચૌધરી

શ્રીમતી બી.વી. ધાનક આર્ટ્સ, કોમર્સ, સાયન્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, બગસરા

સાહિત્યકાર હોવાનો અધિકાર તો ગાંધીજીએ પણ કદી કર્યો ન હતો. દેશ અને સમાજના દેશ પ્રત્યે જાગૃત કરવાના હેતુ સર 'નવજીવન', 'હરિજન બંધુ', 'યંગ ઈન્ડિયા' હરિજન' વગેરે સામાયિકોમાં ગાંધીજીએ માટીના ઉપચાર થી લઈને વ્યક્તિના આધ્યાત્મિક, ભૌતિક, નૈતિક કલ્યાણ માટે પોતાના વિચારોને પ્રગટ કર્યા છે. ગાંધીજીએ તો ખેતરમાં કામ કરવાવાળો કોશિયો પણ ભાષા સમજી શકે એટલી સરળ ભાષામાં સાહિત્ય આપવાનો અભિગમ વ્યક્ત કર્યો છે. ગાંધીજીના સાહિત્યની ભાષા સીધી, સાદી, સરલ, તર્કબદ્ધ, સુંદર સચોટ, સ-રસ ભાષામાં નાના વાક્યો મેં સુંદર ઉચિત વિચારોને પ્રગટ કર્યો હોય કરકસરયુક્ત શૈલીમાં રજૂ કરેલા છે.

ગાંધીજીએ એક પત્રકારના રૂપે રાષ્ટ્ર અને સમાજના ઉત્થાન માટે સર્જકની સભાનતા સિવાય યશ, ધન, સન્માન, પુસ્કારની ઉપેક્ષા કર્યા વગર તેઓએ જનકલ્યાણના અભિવ્યક્તિમાં સ્વયંભૂ સાહિત્યિકતાના ગુણોની ઝાંખી કરાવી છે. તદ્દપરાંત મહાત્મા ગાંધીજીને ગુજરાતી પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્ય તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે.

આ યુગપુરુષે જીવનના બધા જ ક્ષેત્રમાં પોતાના વ્યક્તિત્વનો વ્યાપક પ્રભાવ પાથર્યો છે. વસ્તુતઃ ભારતીય કલા અને સાહિત્ય પર એમનો પ્રભાવ એટલો પ્રભાવશાળી રહ્યો છે કે ગુજરાતી સાહિત્યના આ યુગને 'ગાંધીયુગનું સાહિત્ય' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ગુજરાતી નવલકથાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં એમની ભાષા શિલ્પ વિષયની લાક્ષણિકતાઓને પારખવાનો દૃષ્ટિકોણ એમની પાસે છે.

(1) કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુન્શીની ભાષાશૈલી:

ગુજરાતી મુન્શીકૃત નવલકથાઓના સાહિત્યિક વિકાસમાં ગાંધીજીનું આગમન થાય છે. પરંતુ મુન્શી ગાંધીવાદના સમર્થનમાં ઓછા પ્રમાણમાં રસ ધરાવે છે. પરંતુ સર્જનની લોકભોગ્યતા, સરળતા વગેરે લાક્ષણિકતાનું સમર્થન કર્યું છે. આ સંદર્ભે ઉમાશંકર જોશીનું કહેવું ઉચિત છે-

“ગાંધીજીના પૂર્વે ગુજરાતી ગદ્યમાં ગંભીરતાનું સ્તર અધિક હતું જેને મુન્શીએ ઓછું કર્યું છે. ગોવર્ધનરામનું ગદ્ય હાથીની ચાલ જેવું છે તો મુનશીનું ગદ્ય પ્રભાવકાલીન સમયમાં લશ્કરની કવાયત જેવું છે.” અતઃ ગદ્યને પાંડિત્યના ભારથી બચાવે છે. તેમણે સરળતાના

આગ્રહી છે. અલંકારિક તેમજ સંસ્કૃત પ્રચુરતા એમાં નથી. ભાષાનો પ્રવાહ સ્વાભાવિક અને વેગવંતો અને ગતિશીલ છે. પ્રસંગોચિતતા, પાત્રોચિતતા તેમજ નાટ્યોચિતતાના કારણે ગાંધીયુગીન ભાષાનો નિખાર છે. ભાવુકતાની બાબતે મુનીશીના નાના વાક્યો એમની ગદ્યશૈલીની વિશેષતા છે.

(2) રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની ભાષાશૈલી:

ર.વ.દેસાઈની નવલકથા સંપૂર્ણ ગાંધીજીના પ્રભાવ હેઠળ રચાયેલી છે. એમની નવલકથામાં ભાષા ગાંધીવાદી શૈલી યુક્ત જોવા મળે છે. એમની સરળ અને પ્રભાવક શૈલી તેમજ સુભગ જીવન દર્શનના લીધે લોકપ્રિય છે. ભાષામાં વિચારકંડિકા મૂકીને સ્પષ્ટ શૈલીનો સંકેત આપ્યો છે. એમની સરળ, રસિક, પ્રાસાદિક તેમજ પ્રસંગોચિત, મૃદુલતા પ્રવાહી સભર શૈલી નવલકથાના રસિકોની સમુહમાં વધારો કરે છે.

(3) ઝવેરચંદ મેઘાણીની ભાષા શૈલી:

ઝવેરચંદ મેઘાણીની નવલકથાની ભાષા લોકસાહિત્યના અનુરૂપ છે તેઓ પોતાની નવલકથાની ભાષા વિશે સ્વયં કહે છે કે ભાષાની ગદ્યશૈલી દર્પણ જેવી સાફ અને પારદર્શક હોવી જોઈએ. જેના અંતર્ગત ફક્ત અર્થ નિષ્પન્ન ન થતાં સંવેદના સભર હોવી જોઈએ. લોકભોગ્યતાની એમની સૃજનતા લોકભાષાના સત્વો-તત્વોને આત્મસાત કરે છે.

પત્રકારત્વના વ્યવસાયે એમણે સજાગ, નિર્ભય ભાષા પ્રયોજનની દિશા નિર્દેશ કરે છે. એમની શૈલીમાં લોકસાહિત્યનો રંગ છે. નવલકથામાં વર્ણન કે પાત્રના ચરિત્ર-ચિત્રણમાં ભાષાનું પ્રભુત્વ છે. આપણા તળપ્રદેશની ભાષાના અંશો એમની શૈલીમાં ભરપુર માત્રમાં જોવા મળે છે. અલંકાર, રૂઢિપ્રયોગ અને બોલીનો લહેકા એમની અભિવ્યક્તિનું દ્યોતક છે. ચિત્રાત્મકતા, ભાષા તેમજ શબ્દોની પુનરક્તિ દ્વારા ધ્વનિ સૌંદર્ય અદ્ભૂત રીતે પેદા કરે છે.

વસ્તુતઃ લોકભાષાની વિશેષતાની દ્વારા સોરઠના ધરણીના સીધા સંપર્કમાં રહી એમની ભાષામાં લોકબોલીનો વારસો જોવા મળે છે.

(4) પન્નાલાલ પટેલની ભાષાશૈલી:

‘મળેલા જીવ’ નવલકથા દ્વારા પન્નાલાલ પટેલે નાનમોટા પ્રસંગો કથાના સંવાદોમાં સ્થળ અને સમય તેમજ નાની-મોટી વસ્તુઓ દ્વારા ગ્રામીણ જીવનને સજીવ કર્યું છે. ગામડાંની લોકોની બોલી પર લેખકનું પ્રબળ સામર્થ્ય છે. સ્વાભાનુભવની અભિવ્યક્તિ છે. પ્રયોગો, કહેવતો તેમજ રૂઢિપ્રયોગોને ઔચિત્યપૂર્ણ સંતુલન જાળવી રાખ્યું છે. ગ્રામીણ પરિવેશની યથાર્થતા ખાસ કરીને ગ્રામ્યતાની પરંપરામાં એમની ગુજરાતી બોલીની સરળ ભાષાએ સુંદર કામ પુરું પાડ્યું છે. ભાષાના પ્રયોજનમાં નવલકથાના બંને પાત્રો એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવ, એમાં સામાજિકતા અવરોધક રૂપે માર્મિકતા, સંઘર્ષ પેદા કરે છે. તેથી નવલકથાનો પ્રવાહ ગતિશીલ બને છે.

(5) મનુભાઈ પંચોલી ‘દર્શક’ ની ભાષાશૈલી:

‘દર્શક’ ની ભાષાના વિષય અંગે કહેવાયું છે કે- “એટલા મોટા લેખક ગદ્ય બાબતે એટલા અભાન હોય, એવું માનવામાં પણ નહીં આવે ચરિત્રોના ઉદ્દગારો દ્વારા એટલી ગહનતા સુધી પહોંચી જાય છે કે એમની ભાષામાં રમણીયતા, ઔચિત્ય આપમેળે આવી જાય છે.”

વિવેચનોની દ્રષ્ટિએ દર્શકની સર્જનાત્મક ભાષાના લક્ષણો આ પ્રમાણે છે. કથા સૃષ્ટિનો પરિવેશના અનુરૂપ શબ્દોના પ્રયોગ દર્શકે કરેલો છે. એમની ભાષા સાદી, સરળ, મિશ્ર, સંયુક્ત, સંકુલ લઘુ વાક્ય પ્રયોગ ભાષાની લાક્ષણિકતા છે.

ગાંધી યુગીન ગુજરાતી નવલકથાના સર્જનમાં ગાંધીવાદી પ્રભાવક ભાષામાં સરળતા, સહજતા છે. તળપદી અને ગ્રામીણ પ્રદેશને અનુરૂપ ભાષા પ્રયોગ થયેલો છે. લોકસાહિત્યની ભાષા જોવા મળે છે. ગદ્યશૈલી દર્પણ જેવી પારદર્શક છે.

સંદર્ભ સૂચિ:

- (1) ગાંધીયુગનું ગદ્ય, દલપત પઢિયાર પૃ.૮
- (2) એજન પૃ. ૧૮
- (3) અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય ને પ્રેરનારા પરિબળો ડૉ. સી.એસ. ગાંધી પૃ.૧૧૮
- (4) વહી પૃ. ૧૪૦
- (5) દર્શકના દેશમાં, રઘુવીર ચૌધરી, પૃ.૯